

Ситор А. В.

ЄВРЕЙСЬКА ТЕМАТИКА Й АНТИСЕМІТИЗМ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ЄВГЕНА ОНАЦЬКОГО 1930-х рр. У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ЗДІЙСНЕННЯ АНТИСЕМІТСЬКОГО ПОВОРОТУ В ІТАЛІЇ¹

У статті проаналізовано публіцистичні тексти українського націоналістичного теоретика і представника Організації українських націоналістів у Італії Євгена Онацького (1894–1979), які він створив протягом 1930-х рр. і які дають змогу простежити зміни в ставленні автора до євреїв та антисемітизму в цей період. Також оцінено роль «тиску історичного середовища» (за Іваном-Павлом Химкою) на позицію Онацького, на якого впливали як персональні симпатії до італійського фашизму, так і кон'юнктура італійської пропаганди. В центрі уваги перебуває низка антисемітських публікацій, що їх Онацький оприлюднив упродовж 1936–1938 рр. в українській еміграційній пресі напередодні та під час антисемітського повороту в Італії, що мав місце в 1938 р. й був здійснений у контексті загальної трансформації пропагандистської лінії режиму Муссоліні в питаннях расової політики. Як і для багатьох інших публіцистів ОУН, єврейська тематика не була для Онацького першорядною, і статті 1936–1938 рр. були написані протягом єдиного періоду в житті публіциста, коли він цікавився цією тематикою, а також антисемітизмом настільки, щоби присвятити цьому серію тематичних статей. Крім того, проаналізовано більші ранні статті 1932–1934 рр., присвячені дебатам довкола нацистського «біологічного» расизму, якому Онацький опонує і якому протиставляє тогочасну «культурницьку» позицію італійського фашизму. Ці статті містять спорадичні згадки і про «єврейське питання», що дає змогу з'ясувати ставлення автора до євреїв у першій половині 1930-х рр.

Ключові слова: Євген Онацький, ОУН, націоналізм, антисемітизм, расизм, італійський фашизм.

Організація українських націоналістів (ОУН) постала внаслідок об'єднання Української військової організації та низки інших націоналістичних груп на Конгресі українських націоналістів у Відні (28 січня — 3 лютого 1929 р.), що пізніше став відомий як Перший великий збір ОУН. Щодо ідейних позицій ОУН на початку її існування у сучасній академічній історіографії існує консенсус: вважають коректною їхню узагальнену характеристику як авторитарно-націоналістичних². Утім, дослідники продовжують дискутувати про

відповідність авторитарного націоналізму ОУН міжвоєнного періоду та перших років Другої світової війни критеріям аналітичної категорії «родового фашизму»³, а також щодо таких спеціальних тем, як антисемітизм у поглядах оунівських теоретиків та у практиках націоналістичних активістів. Хоча ці питання пов'язані між собою, вони мають різний характер. Позиції щодо першого з них стосуються (і залежать від стану) загальної дискусії довкола класифікації праворадикальних ідей і рухів першої половини ХХ ст. Тоді як відповіді на друге питання, хоча також теоретично навантажені, залежать, насамперед, від аналізу поглядів і дій провідних акторів ОУН і допомагають краще зрозуміти ті позиції, що існували в ОУН щодо національного питання загалом, поза тим, чи визнають ОУН фашистською організацією (принаймні, протягом окремого періоду її існування), чи ні.

¹ Статтю підготовлено за люб'язної підтримки Меморіального фонду єврейської культури.

² John-Paul Himka, *Ukrainian Nationalists and the Holocaust: OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944* (Stuttgart, 2021), 134; Кай Струве, *Німецька влада, український націоналізм, насильство проти євреїв: літо 1941 року в Західній Україні*, пер. Наталі Комарової (Київ: Дух і Літера, 2022), 78. Георгій Касьянов робить важливу ремарку, що «ідеологія ОУН» не існувала як «світоглядний моноліт», являючи собою, особливо на початковому етапі існування організації, «певний набір центральних світоглядних принципів». Утім, за Касьяновим, наприкінці 1930-х рр. ОУН репрезентувала одну з форм радикального націоналізму. Детальніше у: Георгій Касьянов, *До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН): аналітичний огляд* (Київ, 2003).

³ Я побіжно згадував про позиції диспутантів із цього питання у: Антон Ситор, «Друга італо-єфіопська війна у публіцистиці Євгена Онацького», *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки* 6 (2023): 54 (див. прим. 9).

Як стверджує історик українського націоналізму Олександр Зайцев, у перші роки існування ОУН «програмний антисемітизм» не був їй притаманний⁴. Дослідник українського національного руху та націоналістичного антисемітизму Джон-Пол Химка фактично з цим погоджується, визнаючи, що ранні програмні документи ОУН не містять визначення євреїв як «ворожої нації», хоча й нагадує про те, що західноукраїнські низові активісти організації під час антипольських саботажних акцій літа й ранньої осені 1930 р. вдавалися також і до свідомого пошкодження майна євреїв⁵. Подібні твердження щодо стану справ у перші роки існування ОУН висловлює й історик Голокосту в Східній Європі Кай Струве, який наголошує на наявності серед публіцистів організації різних позицій щодо ставлення до євреїв⁶ і меншій радикальності цих позицій порівняно з поглядами націоналістичного теоретика Дмитра Донцова⁷. Варто зазначити, що Донцов був одним із тих, хто після вбивства 25 травня 1926 р. в Парижі Симона Петлюри Самуїлом Шварцбардом долучився до актуалізації антисемітських ідей в українському політичному дискурсі⁸.

Після приходу націонал-соціалістів до влади в Німеччині в 1933 р. тренд на антисемітизм серед оунівців посилювався і протягом другої половини 1930-х ставав дедалі виразнішим⁹. І хоча для більшості націоналістичних публіцистів тема антисемітизму, як і загалом єврейська тематика, лишалася другорядною й похідною від польської, російської та більшовицької¹⁰, втім, у цей період такі автори, як Михайло Колодзінський, Ярослав Стецько та Володимир Мартинець, виступали за всебічну ізоляцію єврейської меншини в майбутній українській державі, для обґрунтування чого останній використовував, зокрема, й «расову» аргументацію¹¹.

Тим не менш, враховуючи як порівняну неперіоритетність теми антисемітизму для оунівських ідеологів, так і обмежену кількість тема-

тичних публікацій в організаційній пресі¹², зокрема у другій половині 1930-х рр.¹³, академічні дискусії щодо поширеності та статусу різних варіантів антисемітизму в ОУН у цей період залишаються актуальними і потребують пошуку нових джерел. Ця стаття має на меті доповнити ці дискусії розглядом позиції Євгена Онацького, одного з найбільш плідних націоналістичних публіцистів 1930-х рр., члена Проводу ОУН і представника організації у Римі¹⁴.

Як симпатик італійського фашизму та комунікатор Проводу ОУН із режимом Муссоліні¹⁵, Онацький протягом 1930-х рр. ураховував у своїй публіцистичній активності оптику італійської пропаганди з її поворотами, що залежали від зміни політики офіційного Рима. Зокрема, трансформація публіцистичної риторики Онацького й набір звернених до українського читача аргументів щодо того чи того ставлення до Другої італо-єфіопської війни 1935–1936 рр. лише частково впливали з інтересів ОУН, коливаючись разом із «генеральною лінією» фашистського уряду Муссоліні, що іноді викликало несхвалення лідера ОУН Євгена Коновальця¹⁶.

Онацький систематично цікавився єврейською тематикою лише напередодні та під час антисемітського повороту в Італії (1938 р.), хоча ще в першій половині 1930-х він спорадично звертався до неї в контексті дебатів щодо гітлерівського расизму. В цій статті в основу джерельної бази покладено низку тематичних публікацій Онацького, що вийшли друком у цей період, протягом 1930-х рр., в україномовній еміграційній пресі. Аналіз цих статей дає змогу уточнити позицію автора і визначити ступінь та ефективність тиску середовища, в якому перебував автор. Про «тиск історичного середовища» (в оригіналі — pressures of the historical environment) писав Іван-Павло Химка, досліджуючи трансформацію позиції з «єврейського питання» в еміграційного оунівського ідеолога Миколи Сціборського¹⁷.

Попри расистську політику щодо корінного населення в італійських колоніях в Африці, до

⁴ Олександр Зайцев, «Український націоналізм та “єврейське питання” напередодні Другої світової війни», у *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Історична пам'ять про війну та Голокост», Київ, 28–30 вересня 2012 р.: Статті та повідомлення* (Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2013), 122.

⁵ Himka, *Ukrainian Nationalists and the Holocaust*, 135.

⁶ Детальніше про дискусію у часописі ОУН «Розбудова Нації»: Струве, *Німецька влада*, 84–86.

⁷ Там само, 83.

⁸ Зайцев, «Український націоналізм», 119–120.

⁹ Там само, 124. З цим погоджується також і Химка: John-Paul Himka, “Antisemitism in Ukraine,” in *Routledge History of Antisemitism*, ed. Mark Weitzman et al. (London: Routledge, 2024), 239–240.

¹⁰ Струве, *Німецька влада*, 87.

¹¹ Зайцев, «Український націоналізм», 125–126.

¹² Струве, *Німецька влада*, 86.

¹³ Тарас Курило і Іван Химка, «Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича», *Україна Модерна* 13 (2) (2008): 257.

¹⁴ Ситор, «Друга італо-єфіопська війна», 55.

¹⁵ Там само, 53.

¹⁶ Там само, 54–55, 61.

¹⁷ На початку 1930-х рр. Сціборський виступав за рівноправність євреїв у майбутній українській державі, критикував антисемітські стереотипи та засуджував погроми, але вже на початку 1940-х пропонував модель, подібну до німецьких Нюрнберзьких законів 1935 р. Див. детальніше у: Himka, *Ukrainian Nationalists and the Holocaust*, 160–161; Струве, *Німецька влада*, 84–85.

середини 1930-х на рівні офіційної ідеології режим Муссоліні відкидав детерміністичні расово-біологічні теорії (зокрема, націонал-соціалістичний «нордичний»/«арійський» расизм), а також антисемітизм (аж до критики Нюрнберзьких законів у 1935 р.), пропагуючи натомість концепцію поліетнічної (хоча й європейської та «білої») «латинської або середземноморської раси», належність до якої могла, до певної міри (доктринально не визначеної), визначатися персональним почуттям¹⁸. Крім того, до середини 1930-х рр. офіційне трактування сутності національної спільноти в Італії (культурна і політична група) та Німеччині (біологічна та історична єдність) також відрізнялися¹⁹.

Утім, події Другої італо-єфіопської війни 1935–1936 рр., що завершилися анексією Єфіопії Італією і початком реалізації колонізаційних планів (характер яких передбачав упровадження проєкту масштабної расової сегрегації у східноафриканських володіннях), спричинили початок трансформації італійської політики й офіційної доктрини щодо раси та національної ідентичності у самій метрополії²⁰. Іншими причинами були бажання режиму Муссоліні гідно конкурувати з націонал-соціалістами Німеччини за ідеологічний вплив на інших радикальних націоналістів у Європі в питаннях раси, антисемітизму та розуміння природи нації, а також необхідність перевизначити поняття «внутрішнього ворога» для екстремістських елементів усередині італійського суспільства²¹. Тож в Італії на доктринальному рівні протягом 1936–1938 рр. спочатку відбулося посилення класичного білого расизму, а в 1938 р. — зсув у бік радикальнішого «нордичного»/«арійського» расизму з апеляцюванням до «нордичності» італійських Альп та «арійськості» середземноморського італійського народу²². Також було підготовлено та здійснено несподіваний для багатьох італійців, навіть серед фашистського істеблішменту, антисемітський поворот, хоча єврейська громада в Італії була порівняно нечисленною і налічувала станом на 1931 р. близько 48 тисяч осіб; під час перепису 1938 р. виявило-

ся, що до них додалися близько 10 тисяч євреїв-іммігрантів, зокрема з Німеччини та Австрії²³.

Зусилля з тестування суспільної думки та створення сприятливого клімату щодо сприйняття антисемітських ідей активізувалися в 1936–1937 рр., коли в італійських видавництвах вийшла друком низка антиєврейських і антиюдейських праць авторства радикальних профашистських публіцистів, афілійованих із режимом, зокрема тексти ретранслятора думок Муссоліні Паоло Орано, «ветерана» італійського антисемітизму Джованні Преціозі, клерикальних фашистів Альфредо Романіні та Джіно Сотток'єзи, а також нове видання сумнозвісної підручки під назвою «Протоколи сіонських мудреців» (із передмовою ідеолога расизму Юліуса Еволи), що не передруковувалася в Італії з 1921 р.²⁴

Прорив у просуванні антисемітського порядку денного відбувся в середині липня 1938 р., коли в італійській пресі було оприлюднено документ, відомий як «Маніфест расових вчених» (іт. *Manifesto degli scienziati razzisti*), або «Расовий маніфест» (іт. *Manifesto della razza*). Складений під егідою Міністерства народної культури від імені колективу «фашистських учених» у формі декалогу, маніфест обстоював біологічну природу людських рас, «арійськість» «італійської раси», а також переконував у науковості та обґрунтованості біологічного расизму як такого, намагаючись підвести під нього специфічну методологічну базу. В пункті ж 9 безапеляційно стверджувалося, що євреї «не належать до італійської раси» та принципово не здатні до асиміляції з італійцями²⁵.

Уже на початку вересня 1938 р. було завершено підготовку й ухвалено два королівські декрети-закони, один з яких стосувався фашизації шкільної освіти, позбавляючи єврейських учителів права викладати (а єврейських учнів — вчитися) у загальноосвітніх навчальних закладах, а другий позбавляв італійського громадянства тих євреїв, які набули його у період після 1919 р., і забороняв євреям-іноземцям, які прибули на італійські терени в цей період, надалі тут мешкати²⁶. А 6–7 жовтня Велика фашистська рада оприлюднила т. зв. «Декларацію про расу» (іт. *Dichiarazione sulla razza*), що закладала під-

¹⁸ Aristotle A. Kallis, *Genocide and Fascism. The Eliminationist Drive in Fascist Europe* (London and New-York: Routledge, Taylor & Francis e-Library edition, 2008), 222–223.

¹⁹ Aristotle A. Kallis, *Fascist Ideology. Territory and expansion in Italy and Germany, 1922–1945* (London and New York: Routledge, 2000), 43.

²⁰ Enzo Collotti, *Il fascismo e gli ebrei. Le leggi razziali in Italia* (Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli, 2008), 40; Kallis, *Genocide and Fascism*, 224; Kallis, *Fascist Ideology*, 45.

²¹ Collotti, *Il fascismo e gli ebrei*, 58–59.

²² Kallis, *Genocide and Fascism*, 224–225; Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914–45* (Routledge, 1996), 240.

²³ Collotti, *Il fascismo e gli ebrei*, 65–67.

²⁴ Ibid., 41–59.

²⁵ Michael A. Livingston, *The Fascists and the Jews of Italy: Mussolini's Race Laws, 1938–1943* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 22; Collotti, *Il fascismo e gli ebrei*, 60–62; Kallis, *Genocide and Fascism*, 224; Payne, *A History of Fascism*, 242.

²⁶ Collotti, *Il fascismo e gli ebrei*, 68–70.

валини для подальших законодавчих антисемітських ініціатив. Декларація містила плани щодо заборони шлюбів між італійцями та «неарійцями» (зокрема, євреями), вигнання євреїв із лав Національної фашистської партії, звільнення їх із державних установ, а також позбавлення права займатися великим підприємництвом. Тимчасові послаблення пропонувалися лише для тих, хто мав особливі заслуги перед державою та/або фашистським рухом. Для визнання євреєм, згідно з визначенням авторів декларації, було достатньо мати батька-єврея або ж станом на 1 жовтня 1938 р. сповідувати юдаїзм²⁷. У листопаді 1938 р. почали розробляти і впроваджувати юридичні рішення для реалізації тез цієї декларації, імплементація яких продовжилася і в 1939 р.²⁸

Хоча серед фашистських еліт існувала опозиція до цих антисемітських ініціатив, і попри не завжди послідовне втілення їх у життя (особливо до початку 1940-х рр.)²⁹, а також усупереч суспільному роздратуванню швидкістю та характером зміни пропагандистської лінії³⁰, режим Муссоліні все-таки зміг створити й упровадити власну, альтернативну до німецької модель антисемітського законодавства, що поєднувала расову та культурно-релігійну аргументацію³¹.

Перебуваючи в такому історичному середовищі, Онацький і звернувся до єврейської тематики у своїй публіцистиці. Аналіз його тематичних текстів цього періоду важливий і тому, що вплив італійського варіанта расизму в історіографії українського націоналізму спеціально не досліджувався. Основну увагу істориків українського націоналізму було зосереджено на впливі німецького расизму на ідеологів ОУН, що є вже частково дослідженим і визнаним³².

Перша половина 1930-х рр.

У першій половині 1930-х рр., зокрема до 1936 р., про що вже йшлося вище, системної біологічно-расистської антисемітської лінії в політиці та офіційній пропаганді режиму Муссоліні не було, а фашистські теоретизування з питань раси та нації протиставлялися конкурентним націонал-соціалістичним поглядам. Дискусії ж на ці теми серед оунівських теоретиків активізувалися після приходу Гітлера до влади в Німеччині.

Перед антисемітським поворотом в Італії Євген Онацький у низці публіцистичних текстів звертався до єврейської тематики насамперед у контексті загальних питань про расу та націю. У матеріалі 1932 р. «жидівська нація» в уяві публіциста постає як така, що керує цілим світом, зокрема радянською Україною та капіталістичними центрами сили, й робить це завдяки унікально високому рівню розвитку «національної свідомості», що має бути українцям за позитивний приклад³³. До останньої тези Онацький повертався й у пізніших текстах, зокрема в чернетці публіцистичного твору, датованій січнем 1938 р., де автор ставив українцям у приклад рівень єврейської «національної солідарності»³⁴.

У двох статтях, що вийшли восени 1933 р. в американському щоденнику Українського Народного Союзу «Свобода»³⁵ (як проіталійська реакція на гітлерівський расизм і антисемітизм), Онацький зазначав, що італійський фашизм, на протигагу націонал-соціалізму, «зовсім не є антисемітським», більш того, «відкидає всякий расовий принцип», а італійські євреї є абсолютно рівноправними членами суспільства. Попри належність націонал-соціалізму «до тих рухів, що звичайно називають одним спільним ім'ям фашизму», саме питання про расу першим загострило теоретичні розбіжності між нацизмом та італійським фашизмом³⁶.

На початку 1934 р. Онацький продовжив критикувати націонал-соціалістичні підходи. У статті «Стерилізація» він розкритикував «матеріалістичний характер» доктрини нацистського расизму, «для якого найвищим законом є чисто фізіологічна чистота крові», протиставивши цьому підходи італійського фашизму, для якого, за Онацьким, «найвищим законом є ідея, дух, який може виявляти себе в найбільш здегенерованому тілі з найбільш попсутою кров'ю»³⁷. Аналогічний підхід автор запропонував і в статті «Коли починається нова історія», втім, тут Онацький побіжно визнав існування «білої раси», в рамках якої існує «духовний» поділ на окремі нації, без уточнення, чи належать євреї до цієї «білої раси», чи ні³⁸.

³³ Євген Онацький, «Американські українці і Старий Край», *Свобода* 220 (1932): 2.

³⁴ Shevchenko Scientific Society Archive, New York City, State of New York, USA: Yevhen Onats'kyi Papers 1919–1941. Series I: Diaries and Articles, 1932–1938. Box 2. Folder 5. Sheet 175.

³⁵ Євген Онацький, «Між расизмом і фашизмом», *Свобода* 220 (1933): 2; Євген Онацький, «Фашизм і расизм», *Свобода* 255 (1933): 2.

³⁶ Онацький, «Фашизм і расизм», 2.

³⁷ Євген Онацький, «Стерилізація», *Свобода* 24 (1934): 2.

³⁸ Євген Онацький, «Коли починається нова історія», *Свобода* 25 (1934): 2.

²⁷ Ibid., 71–72.

²⁸ Collotti, *Il fascismo e gli ebrei*, 73–74.

²⁹ Kallis, *Fascist Ideology*, 44–45.

³⁰ Payne, *A History of Fascism*, 242.

³¹ Livingston, *The Fascists and the Jews of Italy*, 23, 43–44.

³² Курило і Химка, «Як ОУН ставилася до євреїв?», 258.

Ще одним текстом Онацького цього періоду, де йшлося про расову проблематику (в апологетичному для італійського фашизму контексті), була стаття для оунівського часопису «Розбудова Нації», оприлюднена в номері за травень — червень 1934 р. під назвою «Ідеологічні й тактичні розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом»³⁹. У ній Онацький знову розкритикував проповідуваний нацистами «принцип расової вищості своєї власної раси» та ототожнення нації та раси, що, мовляв, не було притаманне італійському фашизмові того періоду. Для підкріплення нарративу він процитував і самого Муссоліні, який у 1934 р. схарактеризував політику, основу на німецькому «стовідсотковому расизмі», як обскурантистську та шовіністичну. Використовуючи низку тематичних італійських текстів, Онацький натомість намагався довести українському читачеві, що «ніякий нарід не мав такої мішанини крові, як італійський нарід», і саме «расове» змішування, мовляв, сприяло успіхові Римської імперії, так само, як захист «чистоти крові», нібито, прискорив занепад давньогрецьких міст-держав.

Згадуючи про переслідування німецьких євреїв (у несхвальному контексті), Онацький процитував головного редактора часопису *La Tribuna*, фашистського журналіста й політолога Роберто Форгеса Даванцаті, який проводив глибоко спекулятивну паралель між юдейським поняттям «обраного народу» та нацистською «вищою расою» та звинувачував націонал-соціалізм у, мовляв, наслідуванні гірших прикмет юдаїзму. Попри те, що цю паралель можна вважати антисемітською, втім, загалом ця, вигідна для італійського фашизму, апеляція не вплинула на загальний задум статті щодо критики нацистського біологічного расизму, включно імпліцитно й із гітлерівським антисемітизмом.

У цей період Онацький на рівні публічної риторики ще відокремлював себе від активістів і авторів з антисемітськими поглядами, принаймні, в межах внутрішньої дискусії в українському націоналістичному середовищі. У неопублікованому фрагменті відкритого полемічного листа до Дмитра Донцова з питань прийнятного співвідношення націоналістичних інклюзивності/ексклюзивності в інтелектуальній сфері він навів приклад Ніцше, будуючи нарратив про мислителя-філософа та антирасиста, якого, мовляв, попри це не цуралися вшанувати в нацистській Німеччині. Натякаючи на донцовську

нетерпимість до інакодумства, Онацький висновок: «Можна собі уявити, як би досі розпинали Ніцше по всіх перехрестках наші українські расисти і антисеміти, коли б Ніцше мав нещастя народитися українцем!»⁴⁰. Ці «наші українські расисти і антисеміти» постають у Онацького, як інші, а сам Онацький — як іронічний критик позиції, відокремленої від його власної.

Напередодні антисемітського повороту в Італії

Восени 1936 р., коли антисемітизм в Італії почав ставати частиною пропагандистського дискурсу, Онацький оприлюднив першу статтю з умовної «серії» з декількох тематичних текстів на єврейську тематику, що виходили протягом 1936–1938 рр. Цю першу статтю було надруковано в американській «Свободі» під назвою «Антисемітизм і ми»⁴¹, а також, у зміненому вигляді, в паризькому тижневику Проводу ОУН «Українське Слово» під заголовком «Розрізняймо головне від другорядного!»⁴².

Ця стаття не містить жодного посилання на італійські джерела й за формою являє собою есе на політичну тему, де Онацький звертається до читача від першої особи. Автор визнає, що тему антисемітизму все більше обговорюють як серед «українського громадянства», так і в усьому світі. Відповідальність за це він покладає на самих євреїв, а саме на два фактори: «велику рухливість представників цієї раси» та її занадто «виразний расовий тип», а також, додатково, на «психічні прикмети жидівства», зокрема «жидівську влізливість» і «жидівське хамство» (лише у версії націоналістичного «Українського Слова»), що виявляються у «повзанні перед сильними» і «знуцанні над кволими» (у версії «Свободи» йдеться про «відсутність серця для кволик»). Щоправда, для Онацького ці «психічні прикмети» є наслідком історичних обставин (автор апелює тут до «тисячолітньої боротьби за життя у ворожому оточенні»), а не біологічної детермінації.

За Онацьким, антиєврейські «почування», поширені, мовляв, серед українців, мають під собою дві підстави: єврейське «комерційне визискування нашого селянства» та історію співпраці з правлячими елітами «національних

³⁹ Євген Онацький, «Ідеологічні й тактичні розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом», *Розбудова Нації* 5–6 (76–77) (1934): 142–149.

⁴⁰ Shevchenko Scientific Society Archive, New York City, State of New York, USA: Yevhen Onats'kyi Papers 1919–1941. Series I: Diaries and Articles, 1932–1938. Box 1. Folder 8–9. Sheet 209.

⁴¹ Євген Онацький, «Антисемітизм і ми», *Свобода* 240 (1936): 2.

⁴² Євген Онацький, «Розрізняймо головне від другорядного!», *Українське Слово* 185 (1936): 1.

ворогів» українців. Одначе, попереджає автор, тактичні й політичні міркування мають бути поставлені понад ці «почування, зокрема й тому, що євреї, так само, як і комуністична ідеологія, є лише інструментом в руках істинного ворога — «московських націоналістів». Тут Онацький підважує міф про «жидо-більшовизм», намагаючись переконати, що, попри великий відсоток євреїв-більшовиків, усе ж більшість із них і їхніх лідерів євреями не були, а самі євреї, намагаючись прислужитися радянській владі, насправді перетворюються на «жертвених козлів» у руках московських еліт. «Московські націоналісти» є настільки впливовими, що жертвою їхньої «облуди» впав навіть Йозеф Геббельс, який ототожнив комунізм із єврейством.

Висновки в двох варіаціях цієї статті відрізняються в одному принциповому моменті, де йдеться про ставлення до «комунізму» і «жидівства» як до «засобів» головного ворога — Москви: якщо в «Свободі» Онацький запевнив читача, що «не в нищенні засобів наша головна ціль, а в поваленні того, хто цих засобів уживає», то в «Українському Слові» автор зазначив: «Певна річ, що борячись із нашим головним ворогом, ми мусимо нищити і його засоби — але, повторюю, наша головна ціль у поваленні того, хто ці засоби вживає». Втім, попри цю відмінність у розставлених акцентах, «нищення засобів» є можливим в обох випадках.

Улітку 1937 р. у «Свободі» та «Українському Слові» вийшла друком наступна тематична стаття Онацького під заголовком «Італійський антисемітизм»⁴³. Визнаючи «зріст антисемітських настроїв» у Італії та реальність «справжніх антижидівських кампаній» в інформаційному просторі, автор, утім, заперечував як впливи нацистського расизму, так і релігійного антиюдаїзму на ці процеси. За Онацьким, причиною зростання антисемітизму стала, мовляв, ситуативна зовнішньополітична кон'юнктура та посилення чутливості офіційного Рима щодо орієнтації єврейських і сіоністських лідерів усередині Італії на Велику Британію, відносини з якою в Італії серйозно погіршилися внаслідок Другої італо-ефіопської війни. Євреї та, зокрема, сіоністи, були відповідальні не за змішування з італійцями, а, навпаки, за те, що, нібито, докладали недостатньо зусиль, щоби в такий відповідальний історичний момент повністю ототожнити себе з «італійським, римським мітом», продовжуючи жити у «власному міті» й самоізолювавшись у «моральному гетто».

⁴³ Євген Онацький, «Італійський антисемітизм», *Свобода* 125 (1937): 2; Євген Онацький, «Італійський антисемітизм», *Українське Слово* 217–218 (1937): 2.

Онацький протиставив цю ситуацію довгій історії італійського патріотизму місцевих євреїв, багато з яких підтримували італійські змагання за незалежність ще у ХІХ ст., а також емансипаційним зусиллям молоді італійської держави, яка, мовляв, всіляко сприяла припиненню традиції домодерної ізоляції євреїв у гетто, надавши їм рівні громадянські права.

Такий, на перший погляд, парадоксальний поворот думки був проявом глибоко суперечливої природи модерного європейського антисемітизму. За Зигмунтом Бауманом, модерний антисемітизм характеризує «дивовижна здатність служити великій кількості різних, не пов'язаних між собою інтересів та цілей», що «ґрунтується на його унікальній універсальності» й дає змогу звинувачувати абстрактного єврея у взаємозаперечних «хибах»: він міг бути уособленням капіталізму і соціалізму, огидної бідності та мерзенного багатства, демократії та автократії тощо⁴⁴. Після руйнування сегментованої структури домодерного європейського суспільства, де євреї становили лише одну із груп (нехай і порівняно екзотичну) зі своїми кордонами та ритуалами взаємодії з позагруповою реальністю⁴⁵, «світ, тісно наповнений націями та національними державами, відчував відразу до ненаціональних порожнеч», причому євреї «самі були цією порожнечою» і «завжди були ззовні, навіть якщо перебували всередині»⁴⁶. До того ж претензії націоналістів, зокрема й авторитарних націоналістів, до євреїв «часто самі по собі були несумісні і взаємовиключні»⁴⁷. Ці претензії могли проявлятися як у вимогах нацистського расизму щодо безапеляційної ізоляції євреїв від національної спільноти через уявний расовий антагонізм, так і у звинуваченнях євреїв у колективній зраді нації саме через, мовляв, недостатній рівень асиміляції і брак єдності інтересів єврейської громади та інтересів національної спільноти, на що натякав Онацький у своїй статті.

Власне, версія «Італійського антисемітизму» для «Українського Слова» завершується вказівкою автора на те, що українські євреї повинні довести свою лояльність «ідеалам української нації», давши підстави для формування в українців політичного досвіду, який би унеможливив підстави для антисемітських почуттів, які в українців, як і в італійців, мовляв, «не мають нічого спільного з расизмом»⁴⁸. Утім, уже

⁴⁴ Зигмунт Бауман, *Модерність і Голокост*, пер. з англ. Катерини Дисі (Київ: Дух і Літера, 2022), 71–73.

⁴⁵ Там само, 64–65.

⁴⁶ Там само, 88–89.

⁴⁷ Там само, 88–89.

⁴⁸ Онацький, «Італійський антисемітизм», 2.

у 1938 р. антисемітизм, оснований на італійській інтерпретації «нордичного»/«арійського» расизму, набув у Італії статусу офіційної доктрини та отримав юридичне втілення.

Євген Онацький і антисемітський поворот в Італії 1938 р.

На початок антисемітського повороту в Італії Онацький відреагував статтею до «Українського Слова» під назвою «Італійський расизм»⁴⁹. Стаття містить повний український переклад «Маніфесту расових вчених» — документа, який у формі декалогу було опубліковано в липні 1938 р. в італійській пресі (про нього вже згадано вище), а також коментарі та зауваження Онацького щодо зміни риторики режиму Муссоліні з расових питань. Ці зміни полягали, зокрема, в посиленні позицій «нордичного»/«арійського» расизму в офіційному дискурсі, що наприкінці 1930-х почав витісняти поширені у 1936–1938 рр. наративи «standard black-white racism», які застосовували, насамперед, щодо ситуації в Ефіопії⁵⁰.

Внутрішня суперечливість цієї статті Онацького виявляється в апологетичних намаганнях узгодити расистські тези «Маніфесту», які були виявом вищезначеного процесу, з висловленими раніше протилежними твердженнями про принципову несумісність італійського фашизму та расизму, особливо його форм, що спиралися на «біологічну» риторичку в дусі націонал-соціалізму. Автор на початку статті визнає, що «довгий час італійський фашизм залишався байдужим щодо расистських теорій і тим більше щодо расистської практики», підкріплюючи цю тезу цитатою з «Доктрини фашизму» за формальним авторством Муссоліні. Втім, далі Онацький наводить низку інших цитат із текстів та промов Муссоліні, що, мовляв, «засвідчують про давнє расистське наставлення фашизму, яке тільки у відмінність до націонал-соціалізму — ще не було систематизоване». Євреї постають у внутрішньотекстовому коментарі Онацького до першої тези «Маніфесту» провісниками модерних теорій «обраного народу», а в підібраних ним цитатах Муссоліні — «апостолами найбільш інтегрального, найбільш непримирного, жорстокого, і ...навіть гідного подиву расизму», тобто тими, хто не має морального права заперечувати проти антиєврейських заходів, заснованих на расистському підході. Комбінуючи цитати з іта-

лійських джерел, Онацький намагається довести читачеві, що у посиленні расизму немає нічого, що би суперечило попередньому запереченню расизму, адже фашистська ідеологія, мовляв, базується насамперед на практичних потребах, які постійно змінюються й висувають нові вимоги до теоретиків.

Одразу за «Італійським расизмом» «по гарячих слідах» радикальних змін в італійському законодавстві було оприлюднено статтю Онацького «Загострення жидівської проблеми»⁵¹. У статті автор розмірковує про наслідки двох декретів-законів, ухвалених на початку вересня 1938 р., про які вже йшлося вище і які стосувалися, зокрема, звільнення єврейських учителів, а також позбавлення громадянства євреїв, які набули його після 1919 р., зокрема біженців із Німеччини. Визнаючи, що радикальність антиєврейських заходів режиму Муссоліні стала несподіванкою для італійського суспільства, Онацький, компілюючи цитати з європейської преси, намагається вибудувувати оповідь про лицемірність «так званих демократичних ліберальних урядів» інших країн, які, мовляв, також не бажають бачити в себе євреїв і лише спекулюють на співчутті до них. Онацький переконував своїх читачів, що італійські євреї були самі відповідальні за появу антисемітського законодавства, адже, мовляв, обстоювали «існування жидівської расової окремішності», а також колективно відкидали фашистську доктрину (що суперечить тим численним виняткам⁵², передбаченим у італійському антисемітському законодавстві для євреїв, які мали заслуги перед «справою фашизму»). Ці звинувачення наявні у версіях статті для «Українського Слова» та часопису Українського національного об'єднання в Канаді «Новий Шлях», однак їх немає в американській «Свободі».

Знову вдавшись до компіляції цитат із преси, Онацький намагався зобразити картину тотального несприйняття євреїв у більшості країн Європи, Америки, а також у Палестині, де точилася «кривава жорстока антижидівська боротьба арабів»⁵³. Єврейське ж населення українських земель, за Онацьким, «лишається нам інтимно вороже», тому його еміграція є бажаною. Версії статті для «Українського Слова» та «Нового Шляху» завершуються цитками з британської преси про польсько-румунський проект пересе-

⁴⁹ Євген Онацький, «Італійський расизм», *Українське Слово* 272 (1938): 2.

⁵⁰ Ситор, «Друга італо-єфіопська війна», 59.

⁵¹ Євген Онацький, «Загострення жидівської проблеми», *Свобода* 214 (1938): 2; Євген Онацький, «Загострення жидівської проблеми», *Українське Слово* 273 (1938): 2; Євген Онацький, «Загострення жидівської проблеми», *Новий Шлях* 45–2 (1938): 2.

⁵² Collotti, *Il fascismo e gli ebrei*, 72.

⁵³ Онацький, «Загострення жидівської проблеми», 2.

лення п'яти мільйонів євреїв на окремі західно-українські території, що мали би перебувати під спільним польсько-румунським протекторатом. Цей гаданий план Онацький гнівно відкинув як «нову наругу над українською нацією» і закликав чинити йому публічний спротив.

Висновки

Системне зацікавлення антисемітизмом можна простежити в Онацького лише у статтях, що з'явилися напередодні та під час антисемітського повороту в Італії, що мав місце в 1938 р. Втім, інтерес до расових питань він, як і багато хто з інших націоналістичних публіцистів, виявив ще в першій половині 1930-х рр. на хвилі підйому дискусій навколо нацистського расизму й антисемітизму. В цей період Онацький у своїх публікаціях різко протиставляв підходи італійського фашизму та націонал-соціалізму до расового питання, висловлюючись на користь фашистського «духовного» підходу щодо існування культурної та політичної спільності «середземноморської» («латинської») раси й проти «нордичного»/«арійського» расизму нацистів. Зображуючи нацистський антисемітизм у негативному ключі, Онацький, суголосно з тогочасною пропагандою режиму Муссоліні, заперечував існування антисемітського й расистського потенціалу в італійському фашизмі. Крім того, ще в 1935 р. Онацький на дискурсивному рівні відокремлював себе від українських авторів-антисемітів. Утім, уже в серії публікацій із проблематики антисемітизму 1936–1938 рр. Онацький відкрито називав євреїв ворогами українців і виправдовував зріст антисемітизму в Італії, а також намагався обґрунтувати подальший різкий поворот до «нордичного»/«арійського» расизму в Італії (1938 р.).

Хоча можна стверджувати про наявність загальної тенденції щодо посилення в публіцистиці Онацького антисемітської риторики протягом 1930-х аж до вираженого антисемітизму в 1936–1938 рр., варто враховувати, що особливості його аргументації вказують на розвиток суперечливої системи переконань, у якій переплелися його власні роздуми та впливи італійської пропаганди того чи того періоду. Парадоксально, однак у статті 1932 р., де антисемітизм загалом засуджується, наявний стереотип про євреїв, які керують цілим світом, зокрема й СРСР, а в антисемітській статті 1936 р. «Розрізняймо головне від другорядного!» Онацький уже розвінчує міф про «жидо-більшовизм», указуючи на українських євреїв як на «лише» другорядних, але во-

рогів, яких варто нищити. В цій самій статті, що являє собою есе на політичну тему без посилань на італійські джерела, Онацький розмірковував про занадто «виразний расовий тип» євреїв, що, мовляв, провокує в українцях антисемітські почуття. Втім, аж до 1938 р., в дискусіях про нацистський расизм та його «біологічний» підхід до антисемітизму, він засуджував дискримінацію євреїв на біологічно-расистських підставах. І хоча в ролі адвоката італійського фашизму Онацький ще у 1934 р. писав, спираючись на італійські джерела, про існування «білої раси» й у 1936 р. підтримував італійські наративи «standard black-white racism» щодо ефіопів, це не стосувалося євреїв, щодо «расової приналежності» яких італійська пропаганда остаточно визначилася лише зі стартом антисемітського повороту в 1938 р. Водночас, Онацький як на початку, так і наприкінці 1930-х рр. зберігав захопливе ставлення щодо того, що він інтерпретував як високий рівень єврейської «національної солідарності».

У 1938 р., з появою расистського «Маніфесту» та оформленням антисемітського законодавства в Італії, що апелювало до «расових підстав», Онацький зіткнувся з необхідністю одночасно виправдати в своїх тематичних публікаціях нову «генеральну лінію» фашистської пропаганди, трансформувати post-factum попередню лінію, щоби вона фундаментально не суперечила новій, а також припасувати до всього цього результати власних міркувань. Результатом стала синтетична расистська і антисемітська конструкція, від розвитку якої, утім, Онацький наступного 1939 р. утримався, не створивши жодної тематичної публікації й звертаючись до інших, більш пріоритетних для нього, тем.

Отже, тиск історичного середовища, вплив антисемітського повороту в Італії став для Євгена Онацького каталізатором для написання низки антисемітських текстів. І хоча антисемітська тематика не була для нього, як і для багатьох інших націоналістичних теоретиків і публіцистів, першорядною, можна стверджувати, що, принаймні протягом 1936–1938 рр., Євген Онацький мав і не приховував антисемітські переконання, що виявлялися як суміш власних і запозичених політичних, культурних та расових аргументів і тез, окремі елементи яких у формі стереотипів були наявні в публіцистиці Онацького ще в першій половині 1930-х. Утім, протягом першої половини 1930-х рр. Онацький висловлювався про антисемітизм загалом несхвально, хоча це несхвалення стосувалося, насамперед, нацистського расового антисемітизму.

Bibliographic References

- Bauman, Zygmunt. *Modernist i Holokost*. Perekład Kateryny Dysy. Kyiv: Dukh i Litera, 2022.
- Collotti, Enzo. *Il fascismo e gli ebrei. Le leggi razziali in Italia*. Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli, 2008.
- Himka, John-Paul. "Antisemitism in Ukraine". In *Routledge History of Antisemitism*, ed. Mark Weitzman et al. London: Routledge, 2024.
- — —. *Ukrainian Nationalists and the Holocaust: OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2021.
- Kallis, Aristotle A. *Fascist Ideology. Territory and expansionism in Italy and Germany, 1922–1945*. London and New York: Routledge, 2000.
- — —. *Genocide and Fascism. The Eliminationist Drive in Fascist Europe*. London and New-York: Routledge, 2008.
- Kasianov, Heorhii. *Do pytan'nia pro ideolohiiu Orhanizatsii Ukrain-skykh Natsionalistiv (OUN): analitychnyi ohliad*. Kyiv, 2003.
- Kurylo, Taras, & Ivan Khymka. "Iak OUN stavylasia do yevreiv? Rozdumy nad knyzhkoiu Volodymyra Viatrovycha". *Ukraina Moderna* 13 (2) (2008): 252–265.
- Livingston, Michael A. *The Fascists and the Jews of Italy: Mussolini's Race Laws, 1938–1943*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Onatskyi, Yevhen. "Amerykanski ukraintsi i Staryi Krai". *Svoboda* 220 (1932): 2.
- — —. "Antysemitizm i my". *Svoboda* 240 (1936): 2.
- — —. "Fashyzm i rasyzm". *Svoboda* 255 (1933): 2.
- — —. "Ideologichni y taktychni rozkhodzhen'nia mizh fashyzmom i natsional-sotsializmom". *Rozbudova Natsii* 5–6 (76–77) (1934): 142–149.
- — —. "Italiyskiy antysemitizm". *Svoboda* 125 (1937): 2.
- — —. "Italiyskiy antysemitizm". *Ukrainske Slovo* 217–218 (1937): 2.
- — —. "Italiyskiy rasyzm". *Ukrainske Slovo* 272 (1938): 2.
- — —. "Koly pochynaietsia nova istoriia". *Svoboda* 25 (1934): 2.
- — —. "Mizh rasyzom i fashyzmom". *Svoboda* 220 (1933): 2.
- — —. "Rozrizniaimo holovne vid druhoriadnoho!". *Ukrainske Slovo* 185 (1936): 1.
- — —. "Sterylyzatsiia". *Svoboda* 24 (1934): 2.
- — —. "Zahostrennia zhydivskoi problemi". *Novyi Shliakh* 45–2 (1938): 2.
- — —. "Zahostrennia zhydivskoi problemi". *Svoboda* 214 (1938): 2.
- — —. "Zahostrennia zhydivskoi problemi". *Ukrainske Slovo* 273 (1938): 2.
- Payne, Stanley G. *A History of Fascism, 1914–45*. Routledge, 1996.
- Shevchenko Scientific Society Archive, New York City, State of New York, USA: Yevhen Onats'kyi Papers 1919–1941. Series I: Diaries and Articles, 1932–1938. Box 1–2.
- Struve, Kai. *Nimetska vlada, ukrainskyi natsionalizm, nasystvo proty yevreiv: lito 1941 roku v Zakhidnii Ukraini*. Per. Natali Komarovoii. Kyiv: Dukh i Litera, 2022.
- Sytor, Anton. "Druha italo-efiopska viina u publitsystytsi Yevhena Onatskoho". *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky* 6 (2023): 53–63.
- Zaitsev, Oleksandr. "Ukrainskyi natsionalizm ta 'ievreiske pytan'nia' naperedodni Druhoi svitovoi viiny". V *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Istorychna pamiat pro viinu ta Holokost"*, Kyiv, 28–30 veresnia 2012 r.: *Statti ta povidomlennia*. Dnipropetrovsk: Tsentri "Tkuma", 2013.

A. Sytor

JEWISH THEMES AND ANTI-SEMITISM IN THE JOURNALISM OF YEVHEN ONATSKYI IN THE 1930S IN THE CONTEXT OF THE PREPARATION AND IMPLEMENTATION OF THE ANTI-SEMITIC TURN IN ITALY

The article analyzes the publicistic works by the Ukrainian nationalist theoretician and representative of the Organization of Ukrainian Nationalists in Italy, Yevhen Onatskyi (1894–1979), which were created by him during the 1930s and allow us to trace the changes in the author's attitude towards Jews and anti-Semitism during this period. Also considered the role of "pressures of the historical environment" (according to John-Paul Himka) on the position of Onatskyi, who was influenced by both personal sympathy for Italian fascism and the conjuncture of Italian propaganda. The focus is on a group of anti-Semitic publications promulgated by Onatskyi during 1936–1938 in the Ukrainian emigration press on the eve and during the anti-Semitic turn in Italy, which took place in 1938 and was realized in the context of the general transformation of the Mussolini's regime propaganda line in matters of racial policy. As for many other OUN publicists, the Jewish topic was not of primary importance to Onatskyi, and the articles of 1936–1938 were written during the only period in the life of the publicist, when he was interested in this topic, as well as anti-Semitism, strong enough to devote a series of thematic articles to it. Furthermore, earlier articles of 1932–1934 are analyzed, devoted to the debate surrounding Nazi "biological" racism, which Onatskyi opposes while advocating the "cultural" position of Italian fascism. These articles also contain sporadic references to the "Jewish question", which allows us to clarify the author's attitude towards the Jews in the first half of the 1930s.

Keywords: Yevhen Onatskyi, OUN, nationalism, antisemitism, racism, Italian fascism.

Матеріал надійшов 04.04.2024

